

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

E d i t o r

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић	
ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić	
THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин	
НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ	
И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin	
THE GERMANS IN SYRMIA, VAČKA AND BANAT	
AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић	
ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ	
ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	
И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković	
DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER	
ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND	
SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић	
ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ	
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić	
CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY	
IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова	
ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА	
В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова	
ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА	
ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић	
СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА	
ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić	
SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION	
OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда	
ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА	
СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda	
VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS	
OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkić SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ.....	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION.....	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ.....	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN.....	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

Александар Марковић ГРАЂА АРХИВА СРБИЈЕ О УЈЕДИЊЕЊУ И СТВАРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914–1918.....	637
Aleksandar Marković ARCHIVAL MATERIAL OF THE ARCHIVE OF SERBIA ON UNIFICATION AND FORMING OF THE YUGOSLAV STATE 1914–1918.....	654
Слободан Бјелица ПЕРЦЕПЦИЈА ОСЛОБОЂЕЊА И УЈЕДИЊЕЊА 1918. У ВОЈВОЂАНСКОЈ МЕЂУРАТНОЈ ЈАВНОСТИ	655
Slobodan Bjelica PERCEPTION OF LIBERATION AND THE 1918 UNIFICATION IN VOJVODINA'S INTER-WAR PUBLIC	666

О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА¹

МИРОСЛАВ ПЕРИШИЋ*

А п с т р а к т. – У раду је разматрано питање одговорности за Први светски рат у светлу историјских извора, као одговор на ревизионистичку историографију која показује тенденцију да Србију доведе у везу са одговорношћу за Први светски рат, а српску владу одговорну за убиство Франца Фердинанда у Сарајеву 28. јуна 1914. године. У средишту анализе су донедавно непознати, затим мање познати или недовољно коришћени историјски извори који указују на чињеницу да су аустроугарске власти биле упознате са намерама атентатора на Франца Фердинанда али нису предузеле мере да то спрече. Шири контекст теме представља анализа докумената која садрже податке о планирању рата на релацији генералштабова Немачке и Аустроугарске и Поћорека и Билинског.

Кључне речи: Аустроугарска, Србија, Молтке, Хецендорф, дојава, Земун, Загреб, атентат

Међу историчарима је неподељено мишљење да су европску историју одредиле империје и да су све, како пише британски историчар Дејвид Стивенсон, настале на насиљу и биле спремне да га понове.² Ипак, све се до 1914. уздржавале од покретања војски једна против друге. Када су то учиниле све су, осим Аустроугарске, свој улазак у рат образлагале угроженошћу претензијама друге империје. Једино је Аустроугарска, која је уз безрезервну подршку Немачке прва покренула оружје, своју одлуку правдала угроженошћу од Србије.

Историчари су на основу вредних резултата проучавања политика европских великих сила крајем 19. и почетком 20. века, изградили гледишта на основу којих су разлози због којих је дошло до рата постали научно видљивији. Они не само да нису били исти, а самим тим ни у сагласју са прокламованим, већ су били узроковани разградњом некадашње равнотеже моћи која је у дугом раздобљу била гарант безбедности европског континента. Трка европских империја за колонизовањем територија на другим конти-

* Архив Србије, имејл: perisic59@gmail.com

¹ Основу рада чине најзначајнији ауторови истраживачки резултати и анализе садржани у књизи: М. Перишић, *Сарајевски ајенџајџи. Повраћањак докуменћима*, Андрићград –Вишеград: Андрићев институт, 2014.

² D. Stevenson, *1914–1918 The History of the First World War*, London: Penguin Books, 2004.

нентима (између 1800. и 1914. године територија земљине површине коју су држали Европљани у старим и новим колонијама порасла је са 35 на више од 84 одсто), затим аустроугарско припајање Босне и Херцеговине, тежње за прерасподелом моћи подстакнуте и узмицањем са историјске сцене Османске империје, стварање политичких савеза који су касније прерасли у војне, немачки сан о продору на Исток и планирање *Weltpolitik*, довели су до поремећаја односа снага, нових стратешких планова и покретања процеса који су довели до 1914. године.

За разлику од времена које је, средином друге половине 19. века српски дипломатски представник у Бечу Коста Цукић описивао као период у којем је Европа настојала да се ништа битно не мења у постојећој равнотежи, крајем 19. века и у годинама које су непосредно претходиле 1914. све је било другачије.

Европа се од Европе држава и Европе нација све више претварала у Европу савезничких блокова, односно ка груписању сила ствараних у име мира, образлаганих превентивним разлозима и одбрамбеним стратегијама, а заправо су водили коначном међусобном обрачуну унутар све више подељеног континента. Формирање савеза било је завршено до краја 19. века, што је Бернхард фон Билон у свом говору у Рајхстагу потврдио 1899. године: „Ми не можемо да дозволимо ниједној држави, ниједном Јупитеру да нам каже: Шта да се ради? Свет је већ подељен“.³

Спољне политике Немачке, Русије и Аустроугарске биле су у рукама династија. Демократије европских земаља су у 19. и почетком 20. века биле развијеније него до тада. То, међутим није значило да су искључивале рат. Парламенти су били живљи него икада, али су спољне политике и војна планирања креирана ван парламената, на другим местима. Припрема јавног мњења била је највећа савезница за велике одлуке. Логика велике силе ишла је за остваривањем тежњи за већом моћи, стратешким предностима и више доминације. Нове територије значиле су више сировина за привреду и јачање економије, а јачање економије и увек нове и нове територије захтевале су модернизацију наоружања и већа издвајања за војску, што је опет изискивало нове изворе финансирања који су проналажени у освајању нових простора и тако се затварао круг.

Немачка привреда, која је крајем 19. века снажно расла, преображавала је централноевропску силу у државу са амбицијама државе светске моћи. Модел друштва све више је постајао милитаризам. Мир у Европи уочи Првог светског рата био је само привид јер се трка у наоружавању убрзавала „гигантским сучељавањем армија и флота, одбрамбених и офанзивних оружја и оруђа“.⁴ Крајем 19. века војни арсенали попуњавани су митраљезима, модернизација индустрије оружја довела је до значајног увећања бр-

³ Наведено према: О. Ајрапетов, *Пути ка 1914. години (војно-дипломатска скица)*, у: „Историјске свеске“, бр. 1, Андрићград: Андрићев институт, 2014, 9.

⁴ *Истио*, 8.

зине испалене муниције стрељачког наоружања које је чинило разарајућу моћ артиљерије, почели су да се користе бездимни барут и покретљива тешка артиљерија. Модернизација није донела само развој индустрије већ и преображај војне технологије. Топови су пуцали даље и прецизније, ратни пароброди су опремани телескопским нишанима и брзометним топовима, захваљујући бездимном баруту пешадија је могла да пуца не одајући свој положај.

Какав закључак на основу тога може да се изведе? Производња модерног наоружања била је сувише скупа за употребу у малим сукобима. Наоружање је прављено за велике ратове, а велики рат не могу да проузрокују мале државе.

Истовремено, увећавани су војни буџети и унапређивано је војно школовање. Официри су располагали већим војним и другим знањима, маневри су били чешћи и прилагођавани претпостављеним ратним просторима, развијан је обавештајни рад, државе су успостављале војне изасланике у другим државама, проучаване су туђе територије, поднебља, менталитети, навике становништва, чак култура живљења, исхране, становања, типови изградње кућа, путописци су записивали запажања која су могла да послуже у војне сврхе, анализиран је рад институција, карактери министара, обичаји у народу, разни цртежи и скице рађени су на лицу места као потреба културе али и илустрација за могућа друга проучавања. Трка у наоружању постала је императив одржавања равнотеже, као и склопљени савези, а у суштини је све више нарушавала равнотежу коју је свака велика сила доживљавала на другачији начин. За Британију је то било задржавање статуса најјаче поморске силе. За Немачку је јачање поморске снаге било у складу са њеном нараслом економском моћи и предуслов реализације тежњи за продором на Исток, а процес разградње равнотеже у Европи који је покренула правдала је угроженошћу од Русије и Словена са којима се граничила. Немачка је крајем 19. века имала највећи раст војно-поморског буџета у свету. За две године од 1896. до 1898. он је удвостручен. После Немачке највеће увећање имале су Сједињене Америчке Државе, затим Француска и Велика Британија па тек тада Русија.⁵ За Русију је Балкан био тачка интереса која није смела да припадне Немачкој. Аустроугарска, нераздвојна савезница Немачке, сматрала је да полаже право на Балкан и ту се њен интерес сударао са интересима Русије. Балкан се тако почетком 20. века, као и више пута до тада и више пута од тада, показао као „зона лома“ политика великих сила, а на Балкану Србија је била последња тачка одбране од немачког продора на Исток.

На Балкану се догодио и атентат на аустроугарског престолонаследника, чиме као да се остварио сценарио начелника немачког генералштаба Хелмута фон Молткеа који је, фебруара 1913. године, у писму начелнику

⁵ „Морская хроника. Морское дело за границей“, у. МС, 3, 1907, 2. (према: О. Ајрапетов, *Истито*, 9)

аустроугарског генералштаба Конраду фон Хецендорфу, у виду процене развоја догађаја, саопштио:

„Мој став је сада, као и пре да до рата у Европи мора доћи и то пре или касније, и да ће се то у крајњој линији односити на борбу Германа са Словенима. Треба за то извршити припрему свих држава које су носиоци германске културе духа. Али, напад би требало да изазову Словени.“⁶

Зашто је важно да се Сарајевском атентату вратимо у контексту одговорности за Први светски рат? Зато што је на том догађају грађен став о одговорности Србије, односно српске владе за атентат, а самим тим и за рат. Питање позадине атентата у Сарајеву није маргинално питање светске историографије о Првом светском рату, значајно је за извођење општијих закључака и далекосежно се одражава на тумачења почетка Првог светског рата, од оцена да је реч о узроку, поводу, окидачу за рат и убрзању његовог избијања до неисторичних мишљења да рата не би било да није било атентата.

Постоји неколико веома значајних извора који су измицали истраживачкој пажњи страних и домаћих историчара у њиховим радовима на тему атентата у Сарајеву и историје почетка Првог светског рата. Најважнији међу њима свакако је дојава о претњи по безбедност Фрање Фердинанда приликом његовог боравка у Босни и Херцеговини. Написана у Земуну 17. јуна 1914. године, а примљена и заведена у Загребу и 20. јуна, уз пропратну белешку под ознаком „повјерљиво“ прослеђена „Predstojništvu redarstva“, уз још једну забелешку на трећој страни истог документа да је на адреси, на коју је прослеђена, примљена 21. јуна и заведена под бројем 18, али се из забелешке не види где.

Текст за који се може рећи да је пропратна белешка насловљен је са: „Predstojništvu redarstva“, испод чега је написана ознака „Povjerljivo“. Даљи текст на истој страници гласи: „Iz pouzdane strane javljeno je predstojništvu ovog kr.[aljevskog] redar.[stvenog] povjereništva da će doći za vrijeme boravka njegove kraljevske visosti prestolonasljednika Franje Ferdinanda doć(...) i dalje u Bosni da će se (...) vojnički (...) [.] prep:[oručeno] 20/6 R“.

На основу анализе сачуваног дела текста (документ је двоструко оштећен радирањем и цепањем дела документа) у којем су садржани извесни појмови и имена, затим подаци о датумима као и радња, и на основу међусобног повезивања података, може да се закључи да је писац дојаве упутио информације о овде већ констатованој претњи по безбедност Фрање Фердинанда. Писац дојаве саопштава да је са поуздане стране сазнао да су из Београда „odaslata“ лица са циљем да нешто учине у Сарајеву приликом боравка Фрање Фердинанда. То што треба да учине недвосмислено је у вези са његовим очекивањима израженим на крају дојаве где је написао: „Sad će mo viditi sa kakvom vještinom radi aparat Bosanski“. Недвосмислено је да се

⁶ Feldmarschal Konrad von Hetzendorff, *Ausmeiner Dienstzeit 1906-1908*, III, Vien/Leipzig/München 1922, 146.

под изразом „*aparar Bosanski*“ мисли на полицију у Босни која треба лица која су из Београда отишла у Сарајево да спречи да изврше то због чега су отишла.

Додатна истраживања обављена на трагу овог документа помогла су да дођемо до података да је дојаву под обавештајним именом „Глиша“ написао „Црногорац“, „повереник аустријске офанзивне и дефанзивне догласне службе“, који је имао задужење да из Земуна шаље извештаје загребачкој и сарајевској полицији о кретању емиграције.

Наведени документ, истражен у Архиву Србије, отворио је и питање да ли његов садржај може да се доведе у везу са неким другим изворима. Наиме, у документу из Хрватског државног архива под насловом „*Izvjješće od 3. travnja 1917.*“ изасланика Земаљске владе Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације, упућеном хрватском бану, о архивској грађи коју је из Србије Аустроугарска однела у Беч у току Првог светског рата у попису предмета налази се следећи податак „Управа града Београда, допис од 17. VI 1914. у погледу атентата у Сарајеву“.⁷ Шта садржи поменути допис није нам познато, јер је тек потребно да се уђе у траг даљој судбини тог тада заведеног акта. Поклапање датума и предмета дописа са датумом и делимично реконструисаним садржајем дојаве, не мора да значи да је реч о документима који се односе на исти предмет, али свакако рађа сумњу да допис заведен у Управи града Београда може да се односи на дојаву од 17. јуна.

Осим податка из „*Izvjješća*“, постоје и други извори који могу да упуте на закључак да је загребачка полиција била информисана о претњи по безбедност Франца Фердинанда за време његовог боравка у Сарајеву. Тако је, на пример, мађарски лист *Мађарорсај* (мађ. *Magyarország*) објавио 29. јуна 1914. информацију да је загребачка полиција располагала сазнањима да ће се догодити атентат на Фрању Фердинанда.⁸ *Мађарорсај* је известио да се у Угарској „и пре имало сазнање о атентату“ и као потврду за наведену тврдњу навео заседање хрватског Одбора за буџет на којем су чланови опозиције предочили властима у Загребу да је путовање престолонаследника у Босну опасно по његов живот. У истом чланку наведено је и да је четири дана пре атентата шеф загребачке тајне полиције предочио „надлежним властима“ опсежан извештај о сазнањима да се у Босни припрема атентат на престолонаследника. Писање *Мађарорсаја* пренео је 30. јуна *Pester Lloyd* (нем. *Pester Lloyd*), лист на немачком језику који је излазио у Будимпешти и навео да се редакција телефонским путем обратила хрватском бану Ивану Скерлецу⁹ са питањем какав је његов став о наведеним информацијама *Мађарорсаја*.

⁷ „*Izvjješće od 3. travnja 1917*“ писано „15. srpnja 1917“ – Државни архив Хрватске (ДАХ), AN, k. 77/1916, kut. 102, 79 listova; Фотокопија у количини од 79 листова на којој је и наведена сигнатура из Архива Хрватске налази се у Архиву Србије.

⁸ *Magyarország*, Budapest, 29. júnus 1914.

⁹ Иван Скерлец, хрватски бан од 1913. до 1917, близак угарском председнику владе Иштвану Тиси.

Скерлец је одговорио да је присуствовао Одбору за буџет, да је схватио „запажања“ хрватске опозиције и рекао да „није било разлога да се то означи као денунцијација“.¹⁰ Занимљиво је да београдска штампа није посветила нарочиту пажњу писању *Мађарорсаја* и да су једино *Новосџии* објавиле штур-ру информацију да је бан Иван Скерлец „демантовао“ писање *Мађарорсаја*, што може да се тумачи уздржаношћу Београда тих дана.¹¹

Сазнања да је загребачка полиција располагала информацијама о припреми атентата изнео је и Рудолф Бартулић, аустроугарски војни повереник, који је у историјско-политичкој студији о аустроугарској тајној служби, у вези атентата у Сарајеву, под насловом „Улога Мађарске у Првом светском рату“, објављеној у Лозани 1917. године, навео да му је шеф загребачке полиције Бено Клобучарић потврдио да су у Загреб са две стране, од којих је једна била из Београда, стигле доставе о завери против престолонаследника и да је он те доставе, по упутству хрватске владе, послао у Пешту, али да је потом „ствар заспала“.¹² Ако се може веровати Бартулићевој меморији и истинољубивим мотивима, његови наводи потврђују да је дојава било са разних страна, а да је она која је послата 17. јуна из Земуна једна од њих, али истражена у архивској грађи за разлику од бројних других извора који припадају мемоарским исказима.

Будућа истраживања ће можда донети и нова сазнања о овом документу. Он за сада остаје једини истражени примаран извор који упућује на даље правце истраживања и стварања поузданије изворне основе за тражење одговора на отворена питања о Сарајевском (Видовданском) атентату 28. јуна 1914. У историји се понекад контексти мењају за један дан, а немоли у дужем временском периоду. Отуда не мора да постоји веза између онога што је Молтке писао Хецендорфу 10. фебруара 1913. и онога што се догодило 28. јуна 1914, али и може да постоји и те како основана веза. Да подсетимо да је начелник немачког генералштаба Хелмут фон Молтке свом аустроугарском колеги Конраду фон Хецендорфу изнео став, у конотацији пожељног сценарија, да би у предстојећем рату Германа и Словена „напад требало да изазову Словени“.¹³ Напад од Словена није дошао, а Аустроугарска је Србији, као и Немачка Русији објавила рат, али је атентат на аустроугарског престолонаследника дошао од Словена Гаврила Принципа и Беч је добио оно што је Молтке у истом писму Хецендорфу разматрао у виду још једне препоруке: „У случају да Аустрија изазове рат, тешко би било пронаћи адекватан слоган који би био убедљив немачком народу“.¹⁴

¹⁰ *Pester Lloyd*, Budapest, 152, 30. Juni 1914, 4.

¹¹ *Новосџии*, бр. 167, 2.

¹² G. Beck, *Ungarns Rolle im Weltkrieg*, Lausanne 1917, 216-218.

¹³ Писмо Хелмута фон Молткеа Конраду фон Хецендорфу 10. фебруара 1913, у: Feldmarschall Konrad von Hetzendorf, *Aus meiner Dienstzeit 1906-1918*, III, Vien/Leipzig/München 1922, 145.

¹⁴ *Исџо*.

Све ће бити јасније ако се документ подвргне анализи која решава питање аутентичности и суштине његовог садржаја. Документ је физички знатно оштећен што отежава његово коришћење, због чега је и била неопходна додатна детаљна анализа, односно испитивање хартије на којој је писан, реконструкција прецртаних делова текста и покушај реконструкције делова текста који су радирани. Димензије документа су 287 mm x 228 mm. На документу су уочљиви различити рукописи на три стране, писани црним мастилом и латиничним писмом, ијекавицом. Папир је произведен у ријечној фабрици папира „Smith&Meuner“, што се види из воденог жига у услови-ма продорног светла. Водени жиг се састоји из речи „Fiume“, испод ње шестокраке звезде, унутар ње великог латиничног слова F и испод ње иницијала писаним великим словима SM, што је скраћеница од „Smith&Meuner“, дугогодишњих познатих произвођача папира и власника фабрике папира у Ријеци.¹⁵ На документу су видљиви трагови намерног оштећивања папира, са циљем да се избришу делови текста на првом листу, односно двема странама и то на различите начине: а) радирањем; б) прецртавањем, па на истим прецртаним местима радирањем, па поново на истим местима прецртавањем текста средством за писање црвеним мастилом; в) цепањем дела листа у његовом средишњем делу, чиме је отцепљени део трајно одвојен од целине и вероватно заувек нестало. Искрзане ивице папира нису део радњи предузетих ради уклањања дела текста.

На првој страници је текст дојаве који је потписан обавештајном шифром „Vaš Gliša“ и датиран са „Zemun 17. 6. 1914“. Приметно је да број 1 испред броја 7 није написан на исти начин као број 1 испред броја 9 и испред броја 4, а да је број 1 испред бројева 9 и 4 написан на исти начин. Текст није адресиран ни на једну институцију нити личност. Сачувани и у разним фазама испитивања аутентичности и анализе садржаја реконструисани текст на првој страници дволистка гласи: „Juče sam sa pouzdane strane doznao od poznatog Živka Dačića (najopasniji propagator) da [su] ovih dana bili odaslati u Sarajevo (...) Prestolonasljednika Ferdinanda (...)[] Evo njihovih imena: (...) [] (...) štampar. Ja ga osobeno nepoznajem. S'toga ne (...)[] Sad će mo viditi, sa kakvom vještinom radi aparat Bosanski. Zemun 17/6 1914. Vaš Gliša“.¹⁶ На полеђини првог листа, односно на другој страници у горњем левом углу на-

¹⁵ Фабрику папира у Ријеци основао је 1821. године Андрија Људевит Адамић. Неколико година касније продао је свој млин за производњу папира енглеском трговцу Валтеру Крафтону Смиту (Walter Crafton Smith). После смрти Андрије Адамића, 1828. године, Смит се удружио са Чарлсом Мајнером (Charles Meynier), трговцем из Баварске, и основао ново предузеће под називом „Smith&Meynier“ које је убрзо започело индустријску производњу папира. Детаљније: *Smith&Meynier – tvornica papira D. D. na Sušaku u prvom stoljeću svoga opstanka 1827-1927*, izdanje zaklade Tiskare narodnih novina, Zagreb, 2007, 44; D. Klen, *Tvornica papira Rijeka*, izdanje povodom 150 godina od osnivanja (1821-1971), Rijeka, 1927, 124; M. Grgurić, *Tvornica papira Rijeka*, katalog izložbe, Muzej grada Rijeke, Rijeka, 2007, 35.

¹⁶ АС, МИД, ПО, 1914, Ф 1, А I/3. Са три тачке у загради означени су радирани делови текста и отцепљен део документа.

лази се делимично читљива уобичајена ознака за завођење аката са које се уочава реч „Број“ и линија испод које је видљива ознака „1914“, а изнад ње на месту где се уписује број под којим је акт заведен видљиво је оштећење настало радирањем, чиме је уклоњен заводни број. У горњем десном углу се лако чита скраћеница за место и датум: „Zgb. [Загреб] 20. VI. 1914.“, с тим што је приметно да је код броја 2 претходно био написан број 1 па је у истом потезу или накнадно претворен у број 2, што би могло да буде из разлога да је прималац односно пошиљалац на даљу адресу кренуо да уписује датум пре 20. јуна, грешком или по инерцији или чак због тога што је оклевао са прослеђивањем дојаве и своје пропратне белешке, а затим уписао датум 20. јун. Постоји вероватноћа и да је датум са прве стране измењен дописивањем, а датум са друге стране преправљен. Наиме, могуће је да је дојава датирана са 7. јуном а да је прималац дописао број један па је добијен датум 17. јуни, а да је датум са друге стране који означава дан када је прималац датирао пропратну белешку и проследио даље првобитно гласио 10. јун па је преправљањем преиначен у 20. јун. У првој варијанти, дојава је писана 7. јуна а из Загреба прослеђена 10. јуна. Због чега би датуми били преправљени ако је у питању та врста манипулације? Једно од објашњења би могло да буде да је дојава примљена 10. јуна и да је тада написана пропратна белешка али да тада није прослеђена на даљу употребу по службеној дужности, већ да се особа која је дојаву примила двоумила да ли да је прослеђује и да су у тој дилеми пролазили дани па када је напokon одлучила да је пошаље извршила и преправку у датуму писања, односно слања из Земуна, тако што је дописала број 1 испред броја 7 и тако читаву ствар померила за онолико дана колико је протекло и лажно представила датум пријема. До наведених дописивања и преправки могло је да дође и приликом интервенисања на самом тексту у фази радирања и прецртавања, односно, могуће је да је друга особа то учинила накнадно како би унела забуну у евентуалном даљем коришћењу документа. Радирање заводног броја у левом горњем углу на другој страници би, такође, могло да буде у вези са овим претпостављеним интервенцијама. Текст за који се може рећи да је пропратна белешка насловљен је са: „Predstojništvu redarstva“ испод чега је написана реч „Povjerljivo“, а на десној страници је радирана подвучена реч која означава назив места, али која упркос бледим назнакама тешко може да се прочита, мада поједини фрагменти слова упућују на реч „Zagreb“ или „Sarajevo“ у зависности од величине слова и размака. Даљи текст на истој страници гласи: „Iz pouzdane strane javljeno je predstojništvu ovog kr.[aljevskog] redar.[stvenog] povjereništva da će doći za vrijeme boravka njegove kraljevske visosti prestolonasljednika Franje Ferdinanda doć(...) i dalje u Bosni da će se (...) vojnički (...) [.] prep:[oručeno] 20/6 R“. У доњем десном делу странице налази се потпис „D(...)“. На трећој страници документа записана је следећа заводна ознака: „Primljeno 21. VI 1914. broj 18 s.d.d.s“.

Извршеним испитивањем констатовано је да је на појединим местима део текста прецртан средством за писање црвене боје, а на појединим

местима је вршено механичко радирање у циљу уклањања појединих првобитно уписаних података, а затим, на истим местима, такође, средством за писање црвене боје вршено прецртавање са циљем прикривања. На првој страници текст је радиран или радиран па прецртан средством за писање црвене боје у четвртом, петом, шестом, седмом, осмом и деветом реду, с тим да су у четвртом, шестом, осмом и деветом реду радирани сви подаци у целом реду, а у петом и седмом радирани су делови текста у реду. Део листа који је отцепљен и недостаје налазио се између десетог реда и текста: „Sad će mo vidjeti, sa kakvom vještinom radi aparat Bosanski“, после чега су у следећем реду при дну странице записани место, датум и потпис.

На основу анализе сачуваног дела текста у којем су садржани извесни појмови и имена, затим подаци о датумима као и радња, и на основу међусобног повезивања података, може да се закључи да је писац дојаве упутио информације о овде већ констатованој претњи по безбедност Фрање Фердинанда. Писац дојаве саопштава да је са поуздане стране сазнао да су из Београда „odaslata“ лица са циљем да нешто учине у Сарајеву приликом боравка Фрање Фердинанда. То што треба да учине недвосмислено је у вези са његовим очекивањима израженим на крају дојаве где је написао: „Sad će mo viditi sa kakvom vještinom radi aparat Bosanski“. Претпоставка је да је „aparat Bosanski“ у ствари полиција у Босни која треба лица која су из Београда отишла у Сарајево да спречи да изврше то нешто због чега су отишла. У првој реченици се појављује име и презиме „Živko Dačić“ кога писац дојаве сматра „najopasnijim propagatorom“, како га у загради текста означава. „Živko Dačić“ је у ствари Живојин Дачић, управник Државне штампарије у Београду у то време, истакнути активни припадник Народне одбране, национални радник, члан Одбора Српске књижевне задруге и аутор већег броја књига и текстова у часописима и листовима.¹⁷ Живојин Дачић је био познат аустроугарским властима. Његово име се помиње у појединим аустроугарским документима из фонда аустроугарског Земаљског министарства финансија који се налази у Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву. Писац дојаве наво-

¹⁷ Живојин О. Дачић је рођен у Баточини 1874. године. Дипломирао је на Историјско-филолошком факултету Велике школе у Београду. Службовао је у Врању и Јагодини, а затим био писар у Министарству просвете (1898-1900) и Државној архиви (1900-1901). Од 1901. до 1910. године обављао је дужност секретара Универзитета, а 1911. постављен је за управника Државне штампарије и на тој дужности је остао до 1919. године са прекидом за време Првог светског рата када је живео у Женеви у изгледу. Сарађивао је у бројним листовима и часописима (*Дело*, *Босанска вила*, *Просветни гласник*, *Вечерње новине*, *Српске новине*, *Засјава*, *La Serbie* (1917)). Био је уредник годишњака *Найредак*, листа *Смели народ*, *Календара народних новина* и едиције *Мале народне књије*. Издавач је и уредник *Збирке*, као и власник и уредник *Народних новина* и *Нове искре*. Био је оснивач и члан управе Народне одбране (1908) и Културне лиге (1909) и члан управе Српске књижевне задруге, Друштва за народно просвећивање и Српског књижевног друштва. – М. Ранков, *Живојин Дачић*, у: *Српски биографски речник*, III, Нови Сад, 2007, 124-125. Архив Србије поседује лични фонд Живојина Дачића 1874-1920 (ЖД). Фонд се састоји од 103 предмета. Непознато је на који начин је архивска грађа овог фонда доспела у Архив Србије.

ди да „штампара“, вероватно мислећи на Живојина Дачића као управника Државне штампарије, „особено не познаје“, што би могло да значи да информацију није добио директно од њега „sa“ његове „strane“, односно да је информацију добио од неке особе из круга Живојина Дачића која се позвала на Дачићева сазнања. Постоји вероватноћа и да под „штампаром“ није мислио на Живојина Дачића већ на неког штампарског радника у штампарији чији је директор био Живојин Дачић. Даље, из сачуваног текста се лако чита да су у дојави наведена имена, претпоставка је, лица која су отишла из Београда у Сарајево. Јасно се чита: „Evo njihovih imena“, после чега стоје две тачке које најављују навођење имена, али је део где су имена била наведена радиран. С обзиром да су на том месту радирана два реда један за другим, може да се закључи да су била наведена имена више од два лица, што се такође поклапа са бројем лица која су прешла границу, пребацила се у Босну и извршила атентат. Дојава је потписана са „Vaš Gliša“. Обе речи из потписа су занимљиве. „Vaš“ означава лојалност и припадност, односно указује на адресу за коју се обављају одређени послови и задаци, што може да упути да је реч о аустријском агенту којих је у јужнословенским земљама било у већем броју. „Gliša“ је највероватније обавештајна шифра за лице које је обављало задатке те врсте. Додатна истраживања обављена на трагу овог документа помогла су да дођемо до података да је „Глиша“ био „Црногорац“, повереник аустријске офанзивне и дефанзивне „догласне службе“, који је из Земуна слао извештаје загребачкој и сарајевској полицији о кретању емиграције. Ти подаци садржани су на једном папиру чији је формат најближи листу мање бележнице, а налази се у „Хартијама Душана Тврдореке“ које су заједно са огромном количином српске архивске грађе однете у Беч за време Другог светског рата, приликом пљачке српских архива, а потом више година после рата једним делом враћене радом Комисије за реституцију.¹⁸ Душан Тврдорека је био новинар који је више година после Првог светског рата вредно сакупљао податке о 1914. години и повремено објављивао текстове на ту тему, да би касније отишао у емиграцију. Врло је вероватно да је Тврдорека забележио податак који је послужио за идентификацију потписника дојаве.¹⁹ У послове које је аустријски повереник „Глиша“ обављао у Земуну био је упућен Виктор Вуковић, који га је затекао по доласку на дужност шефа пограничне и државне полиције у Земуну.²⁰

На другој страници дојаве радиран је заводни број у Загребу, затим реч која је означавала место у које се из Загреба упућује на даљу употребу и два последња реда текста, а недостаје отцепљени део. Из сачуваног текста на другој страници дојаве види се да је она примљена у Загребу у Повјереништву редарства, да је тамо заведена и да је одатле, уз пропратну белешку, у којој се углавном понавља информација са прве стране, упућена

¹⁸ АС, Хартије Душана Тврдореке, ф 1, folio 350/58.

¹⁹ Име и презиме се налази у наведеном документу у „Хартијама Душана Тврдореке“.

²⁰ АС, Хартије Душана Тврдореке, ф 1, folio 350/58.

„Predstojništvu redarstva“. Отцепљени део листа је фактички неповратно одвојен од дволистка и тиме је уклоњен део текста и са прве и са друге стране. На трећој страници се не виде трагови оштећења.

С обзиром да је дојава упућена из Земуна, датирана је по новом календару, што се односи и на све остале датуме у документу. Ако би се испоставило да је већ изнета сумња у преправљање и дописивање бројева са циљем антидатирања основана, то у суштини не би ништа изменило у констатацији да је дојава стигла на време, односно да је било довољно времена да се спречи оно што се у Сарајеву догодило 28. јуна; могло би једино да наведе на закључак да је прошло више времена док је примљена или узета на обраду у Загребу или да је опет из неког разлога отезано са њеним даљим прослеђивањем. Остаје непознато како је дојава стигла у Загреб, да ли је послата поштом или, вероватније, достављена неким уходаним обавештајним каналом. Непознато је и да ли је упућена директно или је предата полицији у Земуну, мада би у том случају, претпоставка је, била пропраћена белешком земунске полиције. Ни та верзија не мења суштину.

Оштећивање текста је рађено стручним методама. Делови текста на првој страници дволистка су најпре прецртани како би се на тај начин прецртали и отисци првобитног текста који увек, у извесној мери, у траговима остају на површини хартије на другој и трећој страни дволистка, чиме је постигнуто да нови трагови (отисци) прецртавања прекрију старе трагове (отиске) првобитног текста и тиме онемогуће реконструкцију текста са прве помоћу трагова (отисака) на другој и трећој страници. На тај начин је најпре уклоњена та могућност. Затим се приступило радњама које су имале за циљ да онемогуће реконструкцију првобитног текста на првој страници где је и писан. Извршено је радирање којим су по дубини захваћени сви слојеви хартије у које је продрло мастило, али са таквом прецизношћу да не дође до бушења и цепања хартије, а поприлично је велика површина захваћена радирањем. После тако стручно извршеног радирања уследило је прецртавање истих радираних места средством за писање црвене боје, чиме се постигао ефекат пробијања црвене боје кроз структуру хартије на следећу страницу, што је имало за циљ да отежа неку будућу реконструкцију текста на другој страници који није радиран на истим местима где је радирање извршено на првој страници, због истањености хартије. Црвена боја се наношењем на једној страници листа појавила и на другој.

Када је, где и чијом стручном руком извршено оштећивање делова текста, тешко је одгонетнути. Од времена настанка овог историјског извора дели нас сто година. Документ није био део званичних преписки, тако да његови путеви тешко могу да се реконструишу. Од 17. јуна 1914. године када је документ настао, преживео је полицијско време у јуну 1914, затим време Првог светског рата када је саставни део рата била и преметачина и пљачка архивске грађе, па период жучних расправа о узроцима и кривици за избијање Првог светског рата, а у склопу тога и расправе о атентату у Сарајеву

– да ли се знало да ће се догодити и ако се знало ко је био у поседу таквих информација. Уследио је и снажан ревизионистички удар који је мобилисао историчаре, архивисте и политичаре на разним странама света, посебно у Хитлеровој Немачкој. Дошао је потом Други светски рат током којег је извршена планска пљачка српских и југословенских архива од стране нацистичких кругова Берлина и Беча и одношење архивске грађе у Беч; после Другог светског рата започели су дуготрајни преговори и делимичан повратак архивске грађе југословенским архивима када је са аустријске стране предат и изванредан број докумената који нису били српске или југословенске провинијенције. Историјски догађаји су били такви да усложњавају и питања нестајања, уништавања, оштећења, пребацивања архивске грађе из једне у другу државу. Та бурна догађања преживео је документ који може да подстакне на даља истраживања теме Сарајевског атентата, али његови поједини делови нису. Документ који није значајан, свакако не може да изазове толики интерес да се на њему изврше знатна, циљана оштећења стручном руком.

Miroslav Perišić

ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES

S u m m a r y

The work discusses the topic of responsibility for the World War I in the light of historical sources, as a response to revisionistic historiography which tends to connect Serbia with responsibility for the World War I, and claims that Serbian government is responsible for the assassination of Franz Ferdinand in Sarajevo on June 28, 1914. Center of this analysis are historical sources that were unknown until recently, and little-known or insufficiently used historical resources which point to the fact that Austria-Hungarian authorities knew about the intentions of Franz Ferdinand's assassins, but took no measures to stop them. Broader context of the theme is analysis of the documents which contain data on joint planning of the war between headquarters of Germany and Austria-Hungary and Potiorek and Bilinski.